

ԱԶԳԱՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՕՏԱՐԱԳԻՐ ՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

ԳԱԼՍՅԱՆ Ն.Բ.

XX դարասկզբին եղեռնից փրկված բազմահազար փախստականներ ապաստան գտան աշխարհի տարբեր ծագերում՝ Մերձավոր Արևելք, Կովկաս, Բալկաններ, Ֆրանսիա, Ամերիկա և այլուր՝ համալրելով հայկական համայնքները: Լինելության ծանր պայմաններում գրականությունը կյանք մտավ, երբ դեռ վերապրող գրողներն ուշքի չէին եկել եղեռնի սարսափներից: Նրանք նոր միջավայրում փնտրում էին գոյատևելու և հարմարվելու հնարներ: Իսկ դա ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ ազգայինից աստիճանական նահանջի նախադուր: Եվ դա բնական էր: Նրանք իրենց ոտքի տակ չունեին ազգային հող, ըղձալի հայրենիք: Մնայունը միայն հիշողությունն էր: Այս պայմաններում ահա գրականությունը, մասնավորապես սփյուռքահայ գրականությունը, որի անքակտելի մասն է կազմում օտարագիր հայ գրականությունը, սփյուռքահայության կյանքում ձեռք բերեց բացառիկ դեր: Նա իր ուսերին տարավ հայապահպանության քաղաքական, մշակութային դժվարին խնդիրը: Ազգապահպանության հիմնահարցը թե՛ սփյուռքահայ, թե՛ օտարագիր հայ գրողների ստեղծագործություններում միշտ եղել է արդիական:

Սփյուռքում ստեղծվել ու ստեղծվում է մի գրականություն, որի հեղինակը հայ է, իսկ լեզուն՝ երբեմն ոչ հայերեն, այլ որևէ օտար լեզու, մասնավորապես անգլերեն, ֆրանսերեն, իսպաներեն: Այդ գրականության մասին տասնամյակների ընթացքում եղել են թեր ու դեմ կարծիքներ՝ կռվան ունենալով գրականությունը սահմանող որևէ էական հատկանիշ, մի դեպքում՝ միայն լեզուն, մյուս դեպքում՝ բովանդակությունը, դրա բաղադրիչները կազմող նյութն ու հոգեբանական գործոնները: Սփյուռքահայ գրող Հակոբ Գոյումճյանն իր «Անգլիագիր հայ գրողներու խնդիրները» հոդվածում խիստ թերահավատություն է ցուցաբերել այդ գրականության նկատմամբ՝ մասնավորապես նշելով դրա անխուսափելի խզումն իր ժողովրդից ու գրականությունից: Դրա հիմքը նա տեսնում էր լեզվական իրողության մեջ, որով-

հետև գտնում էր, որ «լեզուն միայն արտահայտության միջոց մը ըլլալէ ավելի, հոգեբանական ազդակ մըն է, որ կձևավորէ ու կկոփէ գրողին կամ ընթերցողին հոգին կամ նկարագիրը: Հայկական գրականությունը կենդանի կը պահեն միայն այն անձնուրաց հոգիները, որոնք հայ գիրին ոգիով և գեղեցկությամբ են ներշնչված և նվիրված են հայ գրականության մշակումին»¹: Ըստ այդմ՝ Մայքլ Արլենի, Վիլյամ Սարոյանի, Լևոն-Չավեն Սյուրմելյանի տարբեր ստեղծագործությունների մեջ նա մասնակի կամ լիովին հեռացում էր տեսնում հայ իրականությունից: Ֆրանսահայ գրող Վազգեն Շուշանյանը «Մարդ մը որ Արարատ մը չունի իր հոգվույն խորը» գրքում² խստագույնս քննադատում էր Շահնուրին՝ լեզվից, ազգային սրբություններից հրաժարվելու համար:

Այդ գրականության մասին վեճը հեռու էր սուկ գրականագիտական խնդիր լինելուց, այն սերտորեն կապված էր ազգի գոյատևման, ազգային հոգեբանությանը հարազատ մնալու նախանձախնդրության հետ: Արշակ Չոպանյանն ահա մեկ ընդհանրության մեջ է միավորում հայագիր և օտարագիր հայ գրողներին և օտարագիր հայ գրականությունն արժեքավորում է առկա պատճառները և բարոյական հետևանքները նկատի առնելով: «Քանի մը գրագետներ, - գրում է Չոպանյանը, - հայերեն և օտար լեզուներով գործեր կարտադրեն և թե կգտնվին նաև իրենց մայրենի լեզուն քիչ իմացող և օտար լեզվի մը ավելի ընտել գրողներ, որ հենց հայու տաղանդը մեծ միջավայրերու մեջ կփայլեցնեն միայն եվրոպական մեծ ազգի մը բարբառովը, ատիկա՝ հայերու կողմէ արտադրված այդպիսի գործերու հաջողության պարագային՝ պատվաբեր է մեր ցեղի վարկին, այդ ցեղի քաղաքականության հատկությանց մեջ նոր ապացուցումը կդառնա և իբր այդ նույնիսկ ուրախառիթ երևույթ է»³:

Այդ նկատառումներից եկող տարբեր դիրքորոշումները վերջ ի վերջո հանգեցին Սփյուռքի գրականության մեջ «օտարագիր հայ» գրական երևույթին առնչվելու խնդրին», որն ինչպես երեկ, առավել ևս այսօր կարևոր գործնական նշանակություն է ստացել: Օտարագիր գրականությունը զարգացել ու զարգանում է Սփյուռքի հատկապես այն վայրերում, որտեղ

¹ **Գույումճյան Հ.**, Անգլիագիր հայ գրողներու խնդիրները (Հայաստանի կոչնակ, Նյու Յորք, 1952, N 46, էջ 1089):

² **Շուշանյան Վ.**, Մարդ մը որ Արարատ մը չունի իր հոգվույն խորը, Բեյրութ, 1998, էջ 66:

³ **Չոպանյան Ա.**, Գրական խնդիրներու շուրջ (Անահիտ, Փարիզ, 1932, N 1-2, էջ 72):

մեծ է «դրսի» ազդեցությունը, հայ համայնքը տարածականորեն ցրված է մեծ քաղաքներում, հայերեն ուսումնառություն չկա կամ գտնվում է երկրորդական կրթության մակարդակի վրա: Այդ պայմաններում գրական ասպարեզ են եկել ու գալիս են ծագումով հայ գրողներ, որոնք ստեղծագործել ու ստեղծագործում են օտար լեզուներով: Տարբեր է նրանց ճակատագիրը. ոմանք, անցնելով օտար լեզվի, շարունակել ու շարունակում են իրենց համարել հայ գրող, իսկ ոմանք հեռացել կամ ընդհանրապես ջանացել են հեռանալ ազգային արմատներից:

XX դարասկզբին մահվան ճիրաններից մազապուրծ հայ մարդն արժանանում էր աշխարհի հզորների արհամարհանքին և դասվում էր երկրորդ կարգի ժողովուրդների շարքը: «Հայ լինելը, երևի թե, թեթև վտանգ կամ երկրորդ կարգի պատկանելություն էր պարունակում, այլապես հայրս այդքան վճռական չէր լինի դրանից վեր բարձրանալու իր ձգտման մեջ: Այդպիսով ես էլ, հասկանալով հորս, հետևեցի նրան: Ուրիշ մեզնից զատ մարդիկ էին հայերը», - գրում է Մայքլ Արլեն Կրտսերը պատանեկան տպավորությունների մասին⁴:

Մեծ եղեռնից մազապուրծ ու եվրոպական երկրներում և Ամերիկայում ապաստանած հայության հոգևոր լքվածությունը, հայից ու հայությունից հեռանալու ձգտումը տարագիր մեկ այլ գրողի՝ Շահնուրի ընդհանրացնող բնորոշմամբ, անվանվում է «Նահանջը առանց երգի»: Անծանոթ միջավայրին հարմարվելու, օտար հասարակության մեջ տեղ ու դիրք գտնելու հոգեկան նահանջն է ստիպել, որ տարագիր հայերից շատ շատերը չհիշեն մայրենի լեզուն, հեռու ու մոտ նախնիների ազգային ավանդները, վարքուբարքը և սեփականացնեն օտարի ապրելակերպը: Դժբախտաբար, այս անկասելի ընթացքն այսօր էլ շարունակվում է: Այդպիսին է նաև Մայքլ Արլեն Կրտսերը՝ Ամերիկայում ապրող և իրեն կիսահայ համարող մի գրող: «Արմատների մասին դժվար չէ գրելը, մանավանդ եթե դրանք խորն են, ողբերգական ու կյանքով լեցուն, ինչպես հայ ժողովրդի արմատները: Մենք ոգեղեն ժողովուրդ ենք և կառչած ենք մեր երկրին, հողին, կառչած նաև հոգևոր իմաստով, մեր և հայրենի հողի միջև մագնիսական վիթխարի ձգողություն կա, և այս բանը կրկին երևաց Ղարաբաղի հետ կապված

⁴ Մայքլ Արլեն Կրտսեր, Դեպի Արարատ, Ե., 2000, էջ 6:

շարժման, երկրաշարժի բերած զգացմունքների մեջ»⁵: Նշանակում է՝ հայապահպանության կարևորագույն ազդակը առաջին հերթին արմատներին և երկրին ամուր կառչած լինելն է:

Քիչ չեն այն օտարագիր հայ գրողները, որոնք արտահայտում են հայի հոգեբանությունը, կյանքի իրողությունները՝ օտար լեզուներով: Օտարագիր հայ գրականությունը տասնամյակների մեջ կարողացել է ոչ միայն կենսունակ պահել դասական շրջանի ավանդույթները, այլև, բարդիս բուն իմաստով, մաքառել է ազգային դիմագծերի պահպանման համար՝ պատմականորեն միանգամայն հասկանալի հարցադրումներով: Օտարագիր հայ գրողներից շատերին բնութագրական է Վիլյամ Սարոյանի խոստովանությունը. «Թեև անգլերեն կը գրեմ, ու հակառակ անոր, որ ծնունդով ամերիկացի մըն եմ, ինքզինքս կը նկատեմ հայ գրող մը: Գործածած բառերս անգլերեն են: Միջավայրը, որուն մասին կը գրեմ, ամերիկյան է: Ոգին, որ կստիպե ինձ գրել, սակայն, հայ է: Ուրեմն հայ գրող մըն եմ: Խորապես կսիրեմ հայ գրողներու մեծ ընտանիքին պատկանելու պատիվը»⁶: Վիլյամ Սարոյանը ազգապահպանության հենքը համարում է առաջին հերթին ազգային ոգին, ազգային յուրօրինակ խառնվածքն ու բնավորությունը, հայրենյաց ավանդների, բարքերի ու սովորույթների պահպանումը: Գրողի այս տրամադրությունները պարզ երևում են հատկապես հայկական թեմատիկայով գրված գործերում: Նրա հայ հերոսները՝ «խենթ ու խելառ» քեռիները», օտար ափերում պահպանում են իրենց ազգային բնավորությունն ու խառնվածքը, սովորույթներն ու բարքերը: Քեռի Մելիքը, իր ազգային խառնվածքին հավատարիմ, հայ մարդու ջանասիրությամբ, համառությամբ ձգտում է օտար երկրում նոնենու այգի տնկել, խնամում է նոր տնկած նոնենիները, որոնք, սակայն, չորանում են: Նոնենին խորհրդանշում է հայությունը, նույն հատիկները աշխարհով սփռված հայերն են, որոնց ուզում է մեկ վայրում միավորել քեռի Մելիքը, ուզում է օտար ափերում նոր Հայաստան ստեղծել:

Ազգապահպանության մյուս կարևորագույն ազդակը Սարոյանը համարում է հայրենիքը՝ Հայաստանը, առանց որի հայը պարզապես գոյություն ունենալ չի կարող, Հայաստանն է, որ օտար եզերքներում հային ուժ ու

⁵ **Մայքլ Արլեն Կրոսեր**, Եթե հայ ես, դժվար մոռանաս անցյալդ (Նորք, 1989, N 5, էջ 152):

⁶ **Սարոյան Վ.**, Ընտիր երկեր, հ. 2, Ե., 1987, էջ 42:

կորով է տալիս ապրելու և հարատևելու. «Քանի որ Հայաստան չկա, պարոններ, Ամերիկա ալ չկա, Անգլիա ալ չկա, Ֆրանսա ալ չկա, Իտալիա ալ չկա, միայն աշխարհը կա, պարոններ», -ասում է աշխարհի դեմ զայրացած Սարոյանի հերոսը⁷:

Օտարության մեջ հայրենիքը մարդու գոյության հիմքն է: Իսկ ահա Լևոն-Չավեն Սյուրմեյանը ազգապահպանությունը տեսնում է ազգային հոգեբանության և ազգային արժանապատվության մեջ: Սյուրմեյանը մինչև վերջ էլ չի համակերպվում այն քար լուսյանը, որ աշխարհի հզոր պետությունները ցուցաբերեցին Հայոց եղեռնի հանդեպ, նրա՝ «Ձեզ եմ դիմում, տիկիններ և պարոններ» վեպը յուրօրինակ բողոք է քարսիրտ պետությունների դեմ: Ոչինչ հայ մարդուն հոգեպես սպանել, ոչնչացնել չի կարող. սա մեր ազգային հոգեբանության գլխավոր հայտանիշն է: «Մեր այս պատմական սերունդը, հաղթանակի ու երգի բնազդն ունի: Մնացողներս շատ քիչ ենք, նրանք սպանեցին մեզնից շատերին, - ասում է Սյուրմեյանի հերոսը, - բայց վերապրողներս ուժեղ ենք...Մեր որբ սերունդը՝ վշտի հանճարը, վշտի աննվաճ ուժն ունի»⁸: Այս վեպը Սյուրմեյանի անունը դուրս բերեց ոչ միայն ազգային, այլև ամերիկյան իրականության սահմաններից: Դա XX դարասկզբի մեր ողբերգական պատմության հավաստի նկարագրությունն է, որը գեղարվեստավավերագրական վկայության ուժ ունի՝ գրված ազնիվ ու ճշմարտացի գրչով: Գիրքը հուզում է իր արժանահավատությամբ: Թեև գրված է անգլերեն, սակայն հայաշունչ է: Խոր ցավով գրված վեպի բարոյական սլաքն ուղղված է մեկ նպատակի: Տեղի է ունեցել հրեշավոր նախճիր, կործանվել է մի ամբողջ աշխարհ, որի հիշողությունն իսկ անասելի ցավ է պատճառում վերապրողներին, սակայն մարդիկ պարտավոր են հիշել այդ ամենը թե՛ հանուն զոհերի, թե՛ հանուն ապագա սերունդների: Սյուրմեյանը ազգապահպանության հարցում խիստ կարևորում է նաև «հայկական ոգին», և պատահական չէ, որ անգլերեն թարգմանեց մեր դյուցազնավեպն ու հեքիաթները: «Հայկական ոգին, - գրում է նա, - հայոց երկրի ոգին ամենից ավելի լավ արտահայտվել է մեր ժողովրդական բանահյուսության և ժողովրդական երգերի մեջ, որքան ավելի հին են դրանք, այնքան ավելի գրավիչ են ու կատարյալ, քանի որ ավելի մոտ են բնությանը և առօրյա կյանքին, դրանք հորինող, երգող և

⁷ Սարոյան Վ., Պատմվածքներ, հարցազրույցներ, էսսեներ, հուշեր, Ե., 1999, էջ 111:

⁸ Սյուրմեյան Լ.-Չ., Ձեզ եմ դիմում, տիկիններ և պարոններ, Ե., 1980, էջ 35:

գրող ժողովրդի հույսերին ու վշտերին. առանց դրանց ազգային ոգի լինել չի կարող»⁹:

Մերօրյա գրող Փիթեր Բալաքյանը Սյուրմեյանի նման ազգապահպանությունը տեսնում է ազգային արժանապատվության մեջ, եթե ազգը չունի արժանապատվություն, ապա նա ապրելու իրավունք չունի: Դա պարզ արտացոլված է գրողի «Պայծառ տխուր օրեր» և «Ճակատագրի սև շունը» հուշագրություններում: Ստեղծագործությունների հիմքում ընկած են ազգի դառը հիշողությունը՝ եղեռնը, ավետյաց երկրի կարոտը, սերնդից սերունդ փոխանցվող պատմական անարդարության դառնությունը, ինքնադատապարտումը. «Ինչո՞ւ մինչև օրս այս մասին ոչ մի անգամ չենք պատմել,- բորբոքված հարցնում է գրողը և հաղթահարելով լռության պատնեշը՝ ինքնաճանաչման ճանապարհով իր բողոքի ձայնն է բարձրացնում՝ դատապարտելով անմարդկային չարիքը: - Անցյալը գալարվող ստվերի նման իր խավար շուքն էր սփռում բոլորիս վրա: **Երկիր:** Հիմա եմ հասկանում, որ այն ծածկագրված արտահայտություն էր, նախատեսված չէր երեխաների համար: Այն պարտադրում էր միայն հայերի՝ թմբիկի մեջ ապրող լուռ սերունդը: Այն նշանակում էր կորուսյալ աշխարհ, վայր, որ թողնվել էր մխալու սեփական մոխիրների մեջ: Սակայն հնագույն միտքը չէր մարմնելու: Բարերար ապահով հողի վրա այն մի օր վերածնվելու էր նոր կենսունակությամբ, - հավաստում է գրողը, - վերագտնելու էր իր երեքհազարամյա քաղաքակրթության փաստերն ու իրողությունները: Եվ այսօր ամերիկահայերը հին աշխարհը տեսնում են նոր ձևով՝ իր հարաշարժության ու գաղտնազերծության մեջ, այնպես ինչպես զգացել են Արշիլ Գորկին, Վիլյամ Սարոյանը, Ալան Հովհաննեսը, Մարջորի Հովսեփյան-Դոբկինը, Մայքլ Արլենը, Ռուբեն Նակյանը և սփյուռքի այլ արվեստագետներ, այնպիսի ձևերով, որոնք պիտի ապշեցնեին իրենց հալածիչներին, որոնք հերքում էին այն թյուր կարծիքը, թե 1975 թ.-ից հետո ոչ մի ձայն չէր լսվելու հայերից»¹⁰:

Փիթեր Բալաքյանը իր ստեղծագործությամբ հին աշխարհը ներկայացնում է «նոր ձևով՝ իր հարաշարժության ու գաղտնազերծության մեջ», և գտնում է, որ սերունդները պետք է իրար փոխանցեն իրենց ազգի պատմությունը, ազգային կեցվածքը, ազգային մտածողությունը և տեր կանգնեն իրենց պատմությանը, այլապես ազգը չի կարող հարատևել:

⁹ Armenian Reporter, 1979, 1 november.

¹⁰ **Բալաքյան Փ.**, Ճակատագրի սև շունը, Ե., 2002, էջ 349:

Ֆրանսագիր Վահե Գողելը ազգապահպանության կարևորագույն պայման է համարում ազգային արմատներին ամուր կառչած լինելը, նաև ազգային պատմության իմացությունը: Նրա «Հայաստան» պոեմը¹¹ նման է Ռուբեն Մելիքի «Առասպելը հայկական» պոեմին՝ ժողովրդի պատմության և նրա լինելության իմաստավորման արծարծումներով: Իսկ դա պատահական զուգադիպություն չէ: Այդ ընդհանրության աղբյուրը բխում է հենց հայ ժողովրդի պատմությունից ու նրա իմաստասիրությունից, որ տարբեր ճանապարհներով, բախտի ու կենաց խութերը հաղթահարելով ծլարձակում, կենսավորվում են որպես ավանդներ օտարագիր հայ գրականության մեջ:

Այսպիսով, սփյուռքահայ գրականության մեջ և օտարագիր հայ գրողների ստեղծագործություններում միշտ արդիական է եղել ու մնում է ազգապահպանության խնդիրը՝ որպես լինելության անկապտելի պայման, և յուրաքանչյուր հեղինակ դրսևորում է խնդրի լուծման յուրովի մոտեցում՝ ամուր կառչած մնալով ազգային ոգուն, արմատներին և մայր հայրենիքին:

ВОПРОС СОХРАНЕНИЯ НАЦИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИНОЯЗЫЧНЫХ АРМЯНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

ГАЛСТЯН Н.Б.

Резюме

Иноязычная армянская литература была создана в тех странах, где армянская община была сосредоточена в больших городах, подверженных “внешнему” влиянию. Сказанное было обусловлено также отсутствием возможности изучать родной язык. При этом ряд писателей, творивших на иностранном языке, сохраняли верность корням и считали себя армянскими писателями.

Иноязычных писателей армянского происхождения (Вильям Сароян, Левон-Завен Сюрмелян, Питер Балакян, Ваге Годел и др.) объединяла идея сохранения национальной идентичности и нации, что нашло отражение в творчестве каждого из них.

¹¹ Գողել Վ., Հատուկ նշաններ, Ե., 1975, էջ 61:

QUESTION OF PRESERVATION OF NATIONAL IDENTITY IN THE WORKS OF FOREIGN LANGUAGE ARMENIAN WRITERS

N. GALSTYAN

Abstract

Foreign language Armenian literature was created in those countries where the Armenian community was concentrated in large cities, where there was great “external” influence. This was also due to the lack of opportunity to learn the native language. At the same time, a number of writers who worked in a foreign language remained faithful to the roots and considered themselves Armenian writers.

Foreign language Armenian writers (William Saroyan, Levon Zaven Surmelyan, Piter Balakyan, Vahé Godel, et al.) were unified in the idea of preservation of national identity, which found its reflection in their created works.